

Наслеђе **49**

▶ ЧАСОПИС ЗА КЊИЖЕВНОСТ, ЈЕЗИК, УМЕТНОСТ И КУЛТУРУ
Journal of Language, Literature, Arts and Culture

ГОДИНА XVIII / БРОЈ / 49 / 2021
YEAR XVIII / VOLUME / 49 / 2021

ФИЛУМ

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Faculty of Philology and Arts, Kragujevac

Јована Љ. Димитријевић¹
 Институт за српски језик САНУ

ПЕСНИК И ЕМИГРАЦИЈА: КОНЦЕПТОСФЕРА ДОМА И ДОМОВИНЕ У ПОЕЗИЈИ АЛЕКСАНДРА ПЕТРОВА

(Драгана Ратковић, *Песник и емиграција: концептосфера дома и домовине у поезији Александра Петрова*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 28, Београд 2020, 260 стр.)

Едиција Монографије коју издаје Институт за српски језик САНУ крајем прошле, 2020. године постала је богатија за још једно научно истраживање. Реч је о књизи *Песник и емиграција: концептосфера дома и домовине у поезији Александра Петрова*, чији је аутор Драгана Ратковић, виши научни сарадник Института за српски језик САНУ и уредник *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*.

Монографија је структурисана у четири текстуална поглавља: *Реч аутора* (стр. 9), *Увод* (стр. 11–13), *Концептосфера дома* (стр. 15–60), *Концептосфера домовине* (стр. 61–206) и *Закључак* (стр. 207–212). Књига садржи још: списак извора (стр. 213–215) и литературе (стр. 217–222), резиме на енглеском (стр. 223–225) и руском (стр. 226–228), три регистра, именски (стр. 229–237), именскопојмовни (стр. 237–239) и појмовни (стр. 239–258), а завршава се белешком о аутору (стр. 259).

Како Д. Ратковић истиче у *Речи аутора*, инспирација за ово истраживање били су њени разговори на когнитивистичке теме са пок. Миланом Радић Дугоњић, професорком Филолошког факултета у Београду, али и велико радно и животно искуство, које је стекла на лекторату српског језика у Институту за пољску филологију Универзитета у Ополу (Пољска) у периоду 2010–2012. године, током којег је, између осталог, учествовала и у превођењу поезије Александра Петрова на пољски, што је резултирало књигом тих превода, *Aleksandria, z Itaką w pamięci* (2013), за коју је песник на Шестом фестивалу словенске поезије, одржаном 11–17. новембра 2013. у Варшави, добио награду *Варшавски песници песнику*. За Петровљево поетско стваралаштво Д. Ратковић је наставила да се интересује и након повратка у Србију, објавивши неколико научних радова на српском, руском и енглеском у земљи и иностранству и монографију о којој је реч.

Ова студија привлачи пажњу филолошке јавности већ самим насловом, који указује на актуелно и, свакако, оригинално истраживање. Његова актуелност огледа се у томе што је за предмет проучавања

¹ jovana.dimitrijevic@isj.sanu.ac.rs

одабран феномен емиграције, која представља једно од основних обележја времена у коме живимо, а оригиналност – првенствено у томе што се тај феномен разматра на примеру његова два, свакако, најосетљивија појма, као што су дом и домовина, а исто тако, што се ти појмови посматрају на књижевној грађи.

Познаваоцима анализирани поезије, коју чини целокупан поетски опус А. Петрова, обједињен у књизи *Петта страна света* (2013), већ из самог наслова је јасно да је истраживање оригинално и због тога што се ради о специфичном типу емиграције. Наиме, А. Петров је српски књижевник (песник, приповедач, романописац) и научник који пише и на руском, рођен 1938. године у Нишу, у породици руских емиграната, у којој се с родитељима споразумевао на једном матерњем језику, руском, а са сестром, такође рођеном у Србији, на другом матерњем – српском. Поред Ниша, детињство је провео у Бечеју и Београду, који постаје његово стално место боравка до 1992. године, откад живи на релацији између Београда и Питсбурга, где је доскора радио као универзитетски професор. Сем емиграције, Петровљев живот је обележио и космополитизам, оличен у веома честим путовањима широм света (Велика Британија, Израел, Америка, Кина, Јапан, Сингапур), а описан у његовим књижевним делима, првенствено у поезији, која је по свом карактеру од свих његових дела највише аутобиографска и у којој дом и домовина представљају кључне концепте.

Емиграција у Петровљевој поезији је вишеструко сложена јер је „вишестепена” и може се посматрати на две осе: просторној и временској. Просторна оса показује два типа расејања: из Русије у Србију и из Србије у САД. На временској оси, Руси у Србији се деле на избеглице које су дошле после Октобарске револуције и на њихову децу, рођену у Србији. Емиграцију у Америку на временском плану пак одликује стални прилив досељеника у разним периодима прошлог века. Први талас, с почетка века, имао је економски, други, крајем четрдесетих и почетком педесетих година – политички, а трећи, који је започео шездесетих година и траје још увек – опет економски карактер.

У анализи дома и домовине као етнокултурних концепата поезије А. Петрова Д. Ратковић примењује теоријскометодолошки апарат Лублинске когнитивистичке и етнолингвистичке школе, чији је оснивач Јежи Бартмињски. Пошто је А. Петров првенствено српски песник, дати закључци се пореде са концептуализацијом дома и домовине у српском књижевном и религијском дискурсу и, уопште, српском језику и култури. Циљ таквог поступка је утврђивање односа у поимању дома и домовине између А. Петрова, с једне стране, и српских писаца српског порекла и, уопште, носилаца српске језичке слике света, с друге стране. За тај циљ ауторка користи досадашња истраживања концепата дома и домовине у србистици, али и веома богат корпус српске књижевности (како поезије, тако и прозе) разних епоха: од Јована Стерије Поповића и Јанка Веселиновића преко, Милана Ракића и Милоша Црњанског до

Слободана Селенића и Милосава Тешића, укључујући повремено и филмски дискурс.

А. Петрова ауторка посматра и као словенског писца, те српски књижевни корпус проширује на словенски (од неких савремених прозаиста, ту је наша место и нпр. скорашња добитница Нобелове награде Олга Токарчук). Када је у питању руска поезија, занимљиво је да највећи део корпуса чини друго издање Петровљеве *Антологије руске поезије XVII-XX века* (2011). Сматрамо тај поступак методолошки веома оправданим будући да је поезија А. Петрова учена, богата књижевним реминисценцијама, алузијама и цитатима, те се утврђивањем интертекстуалних веза између његове поезије и његове *Антологије* може стећи увид у уплив руске поезије којом се бавио у његово поетско стваралаштво.

Трећи аспект утврђивања интертекстуалних веза тиче се односа између стваралаштва А. Петрова, с једне, и бројних словенских писаца који су живели у емиграцији (нпр. Иво Андрић, Данило Киш, Марина Цветајева, Иван Буњин, Станислав Барњчак, Чеслав Милош, Јан Лехоњ итд.), с друге стране. Тим поступком ауторка долази до начелних одговора на питања песника и емиграције и особености словенске емиграције када је реч о поимању дома и домовине.

У истраживању Д. Ратковић се ослања на српску, руску, пољску и англосаксонску филолошку (првенствено когнитивистичку, лингвокултуролошку и етнолингвистичку) литературу, а користи резултате и из других хуманистичких наука (етнологије, филозофије, историје, психологије).

Један од општих закључака који се намеће је да се оба концепта у поетском дискурсу А. Петрова структуришу као вишедимензионалне категорије чију базу чине просторни (физички) и друштвени аспекти, док остали (друштвеноисторијски, културни, аксиолошки, функционални, институционални, идеолошки, емотивни) функционишу унутар базе или пак организујући посебне профиле.

Општу слику концептосфере дома и домовине у поезији А. Петрова представили бисмо на следећи начин.

Различите типове емиграције одликују првенствено културолошке специфичности детерминисане националним и верским факторима: руски емигранти у Србији и њихова деца живе у средини која им је верски, културнојезички и сл. блиска и која има исто, словенско исходиште, са народом с којим, стицајем заједничког историјског искуства, традиционално има близак емотивни однос. С друге стране, Срби у Америци с народом с којим живе немају тако присне историјске везе. Они су изложени неупоредиво јачем културолошком и емотивном судару у средини која традиционално негује анимозитет према њиховој земљи као културно инфериорној, што је нарочито дошло до изражаја деведесетих година прошлог века, када су став према Србима као примитивном, милитаристичком народу подржавали амерички медији.

Руским емигрантима домовина је Русија, за којом чезну и о којој непрестано причају својој деци. У њиховим причама пак нема родитељског дома, што, по ауторки, говори о дубини трауме његовог губитка. Они причају деци о дому као друштвеној, васпитнообразовној институцији (Институту за племићке девојке „Смољни” у Петрограду), у коме су боравили до бекства у Србију, што Д. Ратковић сматра компензацијом за приче о изгубљеном породичном дому. Као један од видова новог, заједничког дома у Србији фигурира црква, и то црква Свете Тројице на Ташмајдану, коју су руски емигранти саградили непосредно после доласка у Србију и у којој се окупљају на саборној, литургијској молитви за своје сународнике у домовини. Руси у Србији стварају нов породични дом, негујући како руску, тако и српску културу и традицију. Руска обележја новог дома огледају се у очувању: руског језика, руских имена и обичаја и по специфичној руској физиономији и природи (плавој коси, плавим очима, пегавости лица, „татарском” темпераменту), чиме се чланови руског емигрантског дома разлику од припадника српске средине. Као једно од основних српских обележја њиховог дома, издваја се неговање шљиве, под чијом крошњом се окупљају чланови породице. Њихов дом после Другог светског рата је сиромашан, као сваки дом у коме не живи српска комунистичка елита.

Многа од тих обележја карактеришу и живот српских емиграната у Америци. И они као своју домовину доживљавају земљу у којој су рођени и коју су били принуђени да напусте. И њихов други, заједнички дом је црква, при чему се емотивна и, уопште, духовна веза са сународницима у матици не остварује литургијском молитвом, него звуком звона, које их све позива на сабрање. Сведочанство очувања српског језика и имена чувају плоче на гробљима, као што је гробље Светога Ђорђа у Питсбургу.

За децу рођену у руској емигрантској породици у Србији домовина је Србија. Сам песник / лирски субјект, као припадник те генерације, себе сматра и Србином и Русом. Поред Србије, као „другу” домовину, доживљава и Русију, коју је први пут посетио 1967. године. Притом, према Србији има приснији емотивни однос. Русија је присутнија у његовој подсвести, а Србија у свести. Он Русију сања, док на Србију мисли. Током бројних путовања по свету Србија му се привиђа, он за њом чезне онако како руски и српски емигранти чезну за својом земљом и моли се за њу као што се руски емигранти моле за Русију. У иностранству он борави у луксузним становима и хотелима, где се осећа усамљено јер је одвојен од домовине и лишен породичне тоpline, која је испуњавала његов скромни родитељски дом у домовини.

Двојство домовине и националног идентитета песника / лирског субјекта прати и његово културно двојство: српско и руско. Припадност руској култури оличено је у поетском стваралаштву и на руском, док укорененост у српску културу показује његова збирка „Последње Косово”, где с болом промишља о ономе што се дешава Србима на Косову и Метохији током социјалистичке власти у СФРЈ. Он је припадник српске

лингвокултурне заједнице. То показује нпр. европоцентрично (из поетске перспективе „балканоцентрично“) виђење света, по коме је Русија Исток, као и назив *Руска црква* за цркву Свете Тројице на Ташмајдану, коју песник, њен припадник, назива онако како је називају припадници шире, српске друштвене заједнице.

Концептуализација дома и домовине у поезији А. Петрова у великој мери кореспондира концептуализацији тих појмова у српском књижевном и религијском дискурсу и, уопште, српском језику и култури. Бројне интертекстуалне везе између Петровљеве поезије, с једне стране, и дела словенских писаца који су стварали у емиграцији, с друге стране, осветљавају, у основи, веома сличан доживљај дома и домовине. И концептуализација Русије у његовој поезији у великој мери има еквиваленте у концептуализацији тог појма у руској поезији током четири века, коју је песник афирмисао у својој *Анџологији*.

Од бројних стилских домета заснованих на индивидуалној тачки гледишта и личној перспективи аутора у профилисању концепта дом навешћемо метафоричну представу књиге као ГРОБА / ВЕЧНОГ ДОМА, која се метонимијски преноси у представу књижевно стваралаштво / животно дело је СПОМЕНИК / ВЕЧНИ ДОМ. То је Петровљева концепција идеалног дома, настала из жеље да он као песник обезбеди себи вечност, и то својим књижевним делом.

Индивидуална тачка гледишта и лична перспектива аутора у концептуализацији домовине највише је дошла до изражаја у поетском обликовању треће домовине, која није национално одређена. Песник је сматра својом „правом“ домовином, којој дугује све, па и свој живот. То је Итака, његово духовно пребивалиште, домен спознаје самог себе, крајња тачка животног и духовног пута, на коме песник треба да заврши своју мисију. Итака означава завршетак путовања, а има и обележја мајке јер повратак Итаки значи повратак и у мајчино крило.

Књига Драгане Ратковић *Песник и емиграција: концептосфера* дома и домовине у поезији Александра Петрова представља оригинално и озбиљно истраживање, значајно за више хуманистичких наука и научних дисциплина, од којих бисмо издвојили: лингвокултурологију, когнитивну и антрополошку лингвистику, науку о књижевности и, свакако, ојкологију, која се тек развија.